

М. О. Воротнюк

аспірантка

Кафедра міжнародних відносин Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова,

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу теоретичних засад концепції людської безпеки, її пов'язаності з сучасною міжнародною конфліктністю та процесами в системі міжнародних відносин. Оцінюється розвиток цього концепту в сучасній Україні та інших країнах пострадянського простору.

Ключові слова: конфлікт, людська безпека, Україна, пострадянський простір.

У сучасному складному світі поняття “безпека” значно трансформувалось — від виключно військово-політичного сприйняття до більш багатомірного. На перший план виходить відносно нове поняття людської безпеки (human security), що свідчить про трансформацію сприйняття акторів сучасної міжнародної політики — від фокусу на державі у напрямку до багаторівневої структури. Твердження, що безпека кожного окремого індивідуума автоматично походить від безпеки держави, більше не розцінюється аксіоматично. Таким чином, відбулось переміщення від державоцентричного поняття державної безпеки у напрямку до більш гуманістичного мікро-орієнтованого поняття людської безпеки.

Всі вищевказані процеси світової політики та міжнародних відносин об'єктивно сприяли постійно зростаючій актуальності даної тематики, вивівши її в центр академічного та політичного дискурсів. Це знайшло свій відгук і в українських академічних та політичних колах. Проблема людської безпеки висвітлюється в роботах українських авторів: Стежко Н. В. [1], Мельник В. І. [2]. Хоча, безсумнівно, найбільший свій розвиток цей концепт отримав у західній науці, де він і був вперше запроваджений. Концепт людської безпеки добре розроблений такими авторами, як Мак-Лін Дж. [3], Періс Р. [4], Сурке А. [5], Чен Л. [6] та ін.

Метою даної статті є аналіз теоретичних засад концепції людської безпеки, її пов'язаності з сучасною міжнародною конфліктністю та процесами в системі міжнародних відносин, оцінка розвитку цього концепту в сучасній Україні та інших країнах пострадянського простору. Безумовно, це має важливий теоретичний та практичний вимір, адже проблема забезпечення безпеки особи в сучасному світі стає не менш актуальною, ніж питання національної та державної безпеки.

Людська безпека — суто міждисциплінарне поняття, яке походить з дисциплін міжнародних відносин, безпекових студій, дослідження конфліктів та миру, глобалізації та розвитку. Це поняття пов'язано із цілим

рядом факторів, в тому числі невоєнного характеру. Вперше поняття людської безпеки було концептуалізовано в Доповіді Програми ООН з розвитку (ПРООН) від 1994 р., яка виділила сім основних елементів людської безпеки: 1) економічна безпека, 2) продовольча безпека, 3) медична безпека, 4) екологічна безпека, 5) безпека людини, 6) безпека общин, 7) політична безпека [7].

Порівнюючи концепції традиційної, національної безпеки та людської безпеки, можна побачити принципові відмінності. По-перше, референтом безпеки виступають різні суб'єкти — держава та людина (індивідуум) відповідно; тобто існує дихотомія “захист держави” versus “захист людини”. По-друге, масштаб та характер загроз в концепції людської безпеки, на відміну від традиційної безпеки, включає в себе не тільки загрозу фізичному існуванню держави, але й загрози іншим, відносно “новим” видам безпеки: економічній, екологічній, соціокультурній та ін. По-третє, головним (і єдиним) актором безпеки в її традиційному сприйнятті виступає держава, в той час як концепція людської безпеки передбачає ефективне залучення й інших акторів: неурядових організацій, міжнародних організацій, місцевих общин тощо. І останнє, відрізняються й механізми забезпечення безпеки. Якщо традиційна безпека досягається шляхом нарощування військових арсеналів, формування воєнно-політичних союзів, то концепція людської безпеки робить наголос на уповноваженні, посиленні статусу індивідуумів, захисті їх базових потреб.

Крім того, людську безпеку можна розглядати в широкому контексті як “свободу від нужди” (freedom from want) та “свободу від страху” (freedom from fear), кожна з яких становить окрему “школу” в дослідженні цієї концепції. Перша парадигма розглядає людську безпеку як захищеність від насилля і фокусує свою увагу на збройних конфліктах, а саме, на механізмах розв'язання та запобігання збройних конфліктів, миротворчості. Друга парадигма критикує “вузькість” та “обмеженість” першої та розширює масштаб загроз безпеці індивідууму, включаючи до них стихійні явища, голод та хвороби тощо.

Саме цей широкий підхід підтримує ООН та її агенції. Кофі Анан, колишній Генеральний секретар ООН, зазначав: “Людська безпека, в своєму широкому розумінні, включає в себе набагато більше, ніж просто відсутність збройного конфлікту. Вона охоплює права людини, добре управління, доступ до освіти та захисту здоров'я та забезпечення того, щоб кожний індивідуум мав можливість та вибір використати свій потенціал” [8].

Близьким до поняття людської безпеки є термін “людський розвиток”, під яким розуміють “надання людям можливості повністю розвивати свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами”. Основними аспектами людського розвитку є можливість “жити довге та здорове життя, бути обізнаним, мати доступ до ресурсів, необхідних для достойного стандарту життя, брати участь в житті общини”. ПРООН та її Звіт з людського розвитку кожного року готує інформацію з Індексу людського розвитку для більшості країн світу [9]. Крім того, вони сприяють підготовці національних звітів з людського розвитку [10].

На думку багатьох дослідників, більш доцільно розглядати людську безпеку у “вузькому” контексті, а саме як відсутність насилля над особою. Це могло б сприяти більш чіткому окресленню понятійного апарату, ідентифікації загроз безпеці та механізмів розв’язання цих проблем. Адже в сучасному світі людська ціна конфліктів постійно зростає. На зміну конфліктам міждержавним прийшли конфлікти внутрішні, часто із міжнародним забарвленням. Зараз основними загрозами людській безпеці виступають конфлікти низької інтенсивності, в яких конфліктуючі сторони уникають повномасштабних зіткнень, а головними жертвами є цивільне населення, чи асиметричні конфлікти. Характерним є використання дітей як комбатантів та поширення паравоєнних угруповань. Окрім прямих людських втрат, збройний конфлікт призводить до непрямих людських втрат через голод та хвороби, не кажучи вже про зруйновану інфраструктуру, втрачені ресурси та ін. [11, с. 164–165].

Наприклад, за даними деяких дослідників, кількість дітей, задіяних у збройних конфліктах по всьому світі, постійно зростає і становить зараз близько 300 тис. дітей у 30 конфліктах. Діти все більше використовуються як основна, а не допоміжна людська сила у конфліктах. Після завершення воєнних дій вони дуже часто не в змозі реінтегруватись до суспільства, стаючи ізгоями чи злочинцями [12].

Людська безпека прямо пов’язана з питаннями гуманітарної інтервенції. Очевидно, що важливим завданням сьогодення й досі залишається проблема визначення грані між необхідністю реагувати на прямі порушення прав людини (отже, й людської безпеки) та державним суверенітетом.

Поняття людської безпеки було успішно інкорпоровано в зовнішньополітичні стратегії багатьох країн. Очевидно, що його практична імплементація все ще залишається прерогативою розвинених країн, чий демократичний вибір і практики щодо прав людини роблять цей процес органічним. Але для багатьох країн, що розвиваються, це є проблемою віддаленого майбутнього.

В цілому для України та інших держав пострадянського простору питання людської безпеки, безумовно, співпадають з питаннями стратегії національного розвитку та безпеки. Згідно з Концепцією національної безпеки України громадянин, так само як і суспільство та держава, є головним об’єктом національної безпеки, а сама національна безпека України характеризується як “стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави” [13]. Але, вочевидь, Україна та інші “транзитні” держави пішли по шляху будування національної держави, що в умовах глобалізації та ерозії державного суверенітету і влади є занадто складним завданням. І ми є свідками такої ситуації, коли людина є референтом чи об’єктом безпеки, але не виступає її агентом, оскільки, за висловленням дослідника Панаріна С., “держава залишає за собою монопольне право на тлумачення загроз та визначення цілей в сфері захисту безпеки” [14].

Узагальнюючи, зазначимо, що людська безпека все ще знаходиться на периферії внутрішньої і зовнішньої політики України, що відбиває українську поточну політичну й економічну ситуацію. Отримавши неза-

лежність, Україна зосередилась на проблемах “жорсткої безпеки” (hard security): проблеми територіальної цілісності, відродження зруйнованої економіки, розвиток ембріональної демократії. Очевидно, що проблеми м’якої безпеки недооцінюються в Україні, що підриває державну безпеку. Але водночас перспектива європейської інтеграції все ще зберігає найефективніший стимул для включення людської безпеки в зовнішню- та внутрішньополітичну стратегію України. Крім того, актуальною залишається проблема подальшої концептуалізації самого поняття людська безпека, адже воно до сих пір ще недостатньо розроблене та є досить розмитим та невизначеним.

Література

1. Стежко Н. В. Безпека людського розвитку та умови її реалізації в Україні // http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/123456789/2743/1/st_32_2.pdf
2. Мельник В. І. Безпека особи як категорія політичної науки та суспільно-політичне явище // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10–11.05.2007) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. — Львів, ЦПД, 2008. — 308 с.
3. MacLean G. The Changing Concept of Human Security: Coordinating National and Multilateral Responses // <http://www.unac.org/canada/security/maclean.html>
4. Paris R. Human Security — Paradigm Shift or Hot Air? // International Security. — 2001. — Vol. 26. — No. 2. — P. 87–102.
5. Suhrke A. Human Security and the Interests of States // Security Dialogue. — 1999. — Vol. 30. — No. 3. — P. 265–276.
6. Chen L. Human Security: Concepts and Approaches // Common Security in Asia New Concepts of Human Security / Ed. by. Tatsuro Matsumae and Lincoln C. Chen. Tokyo: Tokai University Press, 1995.
7. United Nations Development Programme. Human Development Report 1994 — New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press, 1994 // <http://www.undp.org/hdro/1994/94.htm>
8. Annan K. Secretary-General Salutes International Workshop on Human Security in Mongolia. Two-Day Session in Ulaanbaatar, May 8-10, 2000. Press Release SG/SM/7382 // <http://www.un.org/News/Press/docs/2000/20000508.sgsn.7382.doc.html>
9. Звіт з людського розвитку для України — 2007/2008 Human Development Report. Ukraine // http://hdrstats.undp.org/en/countries/data_sheets/cty_ds_UKR.html
10. Звіт з людського розвитку в Україні. Людський розвиток і європейський вибір України. — К.: ПРООН в Україні, 2008. — 124 с.
11. Human Security: Approaches and Challenges. UNESCO Social and Human Sciences Sector, 2008. — 226 p.
12. Harvey R. Recruitment and deployment of child soldiers: The beginning of the end?, ChildRIGHT, March 2000, Issue 164 // http://www.essex.ac.uk/armedcon/story_id/000036.do
13. Постанова Верховної Ради України “Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України” (Відомості Верховної Ради, 1997, № 10, ст. 85) // <http://www.uazakon.com/document/spart85/inx85170.htm>
14. Панарин С. Безопасность и этническая миграция в Россию // Pro et Contra. — Том 3. — 1998. — № 4. — С. 5–27.

М. А. Воротнюк

Кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова;
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Резюме

Статья посвящена анализу теоретических основ концепции человеческой безопасности, ее взаимосвязи с современной международной конфликтностью и процессами в системе международных отношений. Оценивается развитие этого концепта в современной Украине и других странах постсоветского пространства.

Ключевые слова: конфликты, человеческая безопасность, Украина, постсоветское пространство.

M. Vorotnyuk

Department of International Relations, Odessa Mechnykov National University,
R. 32, Frantsuzskiy Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

HUMAN SECURITY CONCEPT: THEORETICAL ANALYSIS

Summary

The article is devoted to the analysis of the theoretical basics of the human security concept, its relationship with the international conflict trends and processes in the system of international relations. It makes the assessment of the development of this concept in Ukraine and other post-Soviet states.

Key words: conflicts, human security, Ukraine, post-Soviet space.